

Sobotka, Jaromír

Mýtus v kontextu formování sociálně demokratické identity a strategie

In: Sobotka, Jaromír. *Génius, mučedník, prorok : mýtus Karla Marxe v sociálně demokratickém prostředí Předlitavska*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2023, pp. 47-70

ISBN 978-80-280-0371-5; ISBN 978-80-280-0372-2 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79589>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20240219

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4 MÝTUS V KONTEXTU FORMOVÁNÍ SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ IDENTITY A STRATEGIE

4.1 Karl Marx a tíživá situace pracujících vrstev

Vnímání osobnosti Karla Marxe v souvislosti s tíživou situací dělnictva nižších vrstev společnosti vycházelo u rakouských socialistů¹ především z již zmíněné Engelsovy interpretace Marxe jako přelomového vědce. Marx v tomto ohledu představoval symbolickou figuru analyzující a odhalující příčiny daného stavu. Byl to právě on, kdo jako první vědecky popsal mechanismy kapitalistického řádu a vysvětlil tak, co stojí za tíživou situací pracujících, a tím vyléčil dělnictvo z dosavadní nevědomosti, naivity a důvěřivosti k ostatním třídám. Velice důležitou roli hrála v této interpretaci zmíněná „vědeckost“ jeho díla. Právě ta totiž měla postavit sociálně demokratický výklad světa na solidní základy. Marxismus stojící u kořenů hnutí představoval v tomto podání spíše vědu než ideologii a svou vědeckostí také kořeny socialistického hnutí legitimizoval. Marx byl všeobecně vnímán jako někdo, kdo svou analýzou kapitalistické společnosti položil socialismus na „vědecké základy“ a vysvětlil dělnictvu, co je původcem vší nespravedlnosti.² Pomohl tak překonat starší interpretace a „pověry“, slovy brněnské *Rovnosti*: „Marxism udělal z dělníků lidi. Osvobodil je od pověr, naučil je hledati pravdu ve vědě, a dal jim svobodu duševní, která věsti má k svobodě fyzické, naučil je zhrdati starými světovými řády a hledati všude a ve všem cesty nové, jichž cílem svoboda veškerého člověčenstva. Těmito ideály posílení, kráčí nyní přívrženci Marxovi,

1 Pro československou sociální demokracii jsem tento fenomén podrobněji rozpracoval v samostatné studii. Viz SOBOTKA, Jaromír. *Mýtus Karla Marxe v kontextu formování sociálně demokratické identity a strategie*. ČMM 2019/1, s. 71–92.

2 Takto byl také představován sociálně demokratickým tiskem, viz např. *Was ist dem Arbeiter Karl Marx*. Arbeiterzeitung XV, 1903, Nr. 73, s. 2.

sociální demokraté v popředí ruchu pokrokového, s hrdě vzpřímeným čelem a zařatou pěstí připraveni k práci, míru i tuhému krvavému boji. Chabým rukám falešného liberalismu vyrvali praporek svobody a pokroku a kráčí téměř samojedini za obdivu celého světa za vytčeným cílem. Nového boha usazují na trůn. Rozum vědu pokrok.“³ A jinde: „Marx ve svém díle *Kapital* strhl továrníkům škrabošku.“⁴ Tato interpretace představovala naprostý základ Marxova mýtu. Polský *Naprzód* vysvětloval čtenářům, že socialismus vznikl na základě bádání celé řady vědců, v jejichž čele stojí Karl Marx.⁵ Salzburský *Salzburger Wacht* zase vědeckost marxismu postavil do protikladu s dřívějším živelným luddismem a stávkovým hnutím – konečně se dělnictvu dostalo lepších zbraní – vědecké interpretace systému.⁶ Mladší socialističtí teoretici jako Karl Renner či Otto Bauer pak v souvislosti s marxismem neváhali mluvit přímo o „matematických principech“ vysvětlujících samotnou existenci dělnictva – ta je zdánlivě nesmyslná, dělníci dřou do úmoru a umírají, nic víc. Marx však svou důkladnou analýzou a odhalením zákonů kapitalismu jasně definoval jejich pozici ve společnosti a také předpověděl jejich budoucí úděl hrobníků nespravedlivého systému.⁷

Poměrně rychle se také zažila výše zmíněná Engelsova paralela s Darwinem, který objevil mechanismy fungování přírody, zatímco Marx odhalil síly hýbající lidskou společností (podle některých interpretací Marxovy objevy svým významem ty Darwinovy dokonce překonávaly⁸). Tento přírůbek, který výborně demonstrovuje chápání zakladatelského významu „vědeckého“ díla, se běžně objevoval ve filozofických životopisech⁹ i článcích věnovaných jeho životu. Socialistické periodikum *Arbeiterwille* přineslo v roce 1896 článek Edwarda Avelinga (manžela Marxovy dcery Eleanor) *Charles Darwin und Karl Marx*, kde autor postupně srovnával podobnosti a rozdíly obou velkých myslitelů. Oba již od mládí vynikali nadprůměrnou inteligencí a zvědavostí, oba se stali exaktními vědci a jako takoví vycházeli z pečlivých pozorování (na rozdíl od Darwina Marx neexperimentoval), oba také svými objevy rozbili dosavadní představy o světě a výsledky jejich bádání dalece překročily hranice jejich vědních oborů.¹⁰ Nej-

3 *Různé zprávy*. Rovnost XXI, 1905, č. 126, s. 4.

4 Úryvek z Marxova díla „*Das Kapital*“. Rovnost. List sociálních demokratů českých V, 1889, č. 7, s. 50.

5 *O partyach opozycyjnych w Galicyi*. Naprzód V, 1896, Nr. 16, s. 3.

6 *Karl Marx*. Salzburger Wacht. Sozialdemokratisches Organ für Salzburg V, 1903, Nr. 11, s. 1.

7 RENNER, Karl. *Karl Marx und die Arbeiter* (zu Marx' 25 Todestage). Der Kampf. Sozialdemokratischemonatsschrift, Jahrgang 1, 6. Heft, s. 241. nebo HANISCH, E. *Der große Illusionist*, s. 108.

8 *Pomocník socialismu*. Rovnost XXVI, 1910, č. 7, s. 1.

9 Např. MODRÁČEK, František. *Marxův názor na dějiny a socialismus*. Praha 1900, s. 96.

10 AVELING, Edward. *Charles Darwin und Karl Marx*. Arbeiterwille VIII, 1897, Nr. 39, s. 5; Nr. 40, s. 5; Nr. 42, s. 5.

jednoznačnější interpretaci v tomto ohledu pak přinesl Otto Bauer v článku *Marx und Darwin*:¹¹ Devatenácté století dle něj přineslo ovzduší racionality a technického pokroku, které postupně vedlo k překonání náboženského a filozofického chápání světa. Marxovi ani Darwinovi nešlo o vysvětlení původu či účelu světa. Oba ve svém díle pouze odhalovali zákonitosti, jimiž se svět řídí. V tomto ohledu jsou jejich díla paralelní a doplňují se, jejich práce jsou exaktní, stejně jako například zákony fyziky. Vědecké metody, které oba autoři používají, v zásadě nejsou nikterak nové. Věda existovala již před nimi, nové jsou pouze oblasti, na které tyto metody aplikují. Hlavní zásluhu obou „vědců“ pak představuje především rozbití pověr a starých myšlenkových schémat ve společnosti. V tomto ohledu jsou díla Marxe a Darwina dle Bauera skutečně průlomová.¹²

Sociálně demokratičtí předáci později vzpomínali na své seznámení s Marxovým dílem jako na okamžik, který jim náhle otevřel oči a oni pochopili smysl světa i svého konání. Kupříkladu Victor Adler psal v jednom ze svých dopisů Engelsovi o opojení, které jej ovládlo při četbě *Kapitálu*. Jako by vystoupal na vrchol hory, ze kterého je najednou jasně vidět jak cesta, tak i důvod, proč po ní jde.¹³ Sociálně demokratický politik, novinář a historik Julius Braunthal hovořil o Marxově díle jako o něčem, co mu zjevilo velké tajemství dějin. Při jeho četbě zažíval opojný zážitek prozření a uvědomil si, že není sám, nýbrž je součástí masy krácející ku světlé budoucnosti.¹⁴ Za české sociální demokraty nechme promluvit alespoň Václava Holka: „... objevovaly se v časopise především články, které pojednávaly dělnickou otázku z hlediska národohospodářského učení Karla Marxe... Hned v prvním čísle, které jsem náhodou dostal do rukou, byl například článek, který objasňoval kapitál a proces vykořisťování. Líčilo se v něm, jak kapitál musí vykořisťovat dělnickou pracovní sílu a jak se musí rapidně rozmnožovat. Velice povzbudivý byl pak závěr, v němž se psalo, že k takovému něčemu nebude moci v budoucím státě dojít, protože tam bude pro všechny občany platit stejná povinnost pracovat a stejné právo na život. Byl jsem zaražen, ústa téměř dokořán, udiven jsem seděl a neustále se přesvědčoval, kde je to psáno, jak bych svým očím nevěřil.“¹⁵

11 BAUER, Otto. *Marx und Darwin*. Der Kampf, Jahrgang 2, 1809, 4. Heft, s. 169.

12 Bauer sám ve svých textech používal marxismus a vědu ztotožňoval, obě slova pak chápal jako synonyma. Srov. např.: „Die Wissenschaft lehrt uns, daß der Arbeiterklasse die Zukunft gehört, daß ihr unvermeidlicher Klassenkampf ebenso unvermeidlich sie auch zum Siege führt.“ BAUER, Otto. *Marxismus und Ethik*. In: SANDKÜHLER, Hans-Jörg a de la VEGA, Rafael (eds.). *Austromarxismus. Texte zu Ideologie und Klassenkampf von Otto Bauer, Marx Adler, Karl Renner, Sigmund Kunfi, Béla Fogarasi und Julius Lengyel*. Wien 1970, s. 58.

13 MORINA, Ch. *Die Erfindung*, s. 277.

14 HANISCH, E. *Der große Illusionist*, s. 108.

15 HOLEK, Václav. *Paměti: Společná cesta české a německé sociální demokracie koncem devatenáctého století*. Praha: Svoboda Servis, 2011. ISBN 978-80-86320-71-7, s. 138.

Svou roli objevitele společenských zákonů sdílel Marx se svým kolegou a přítelem Friedrichem Engelsem. Jak správně poznamenal Andrzej Walicky, sociální demokraté této doby nedokázali rozlišit Engelsovy myšlenky od Marxových, a v jejich chápání tak došlo k ideovému ztotožnění obou myslitelů. Ti tedy byli chápáni jako autoři jednoho společného díla, při jehož tvorbě však hrál první housle Karl Marx. Částečně za to jistě mohla i jakási Engelsova skromnost a tendence připisovat část vlastních myšlenek a názorů Marxovi (a tímto způsobem je též legitimizovat),¹⁶ určitou roli mohla hrát také skutečnost, že Engels v době formování rakouské sociální demokracie dosud žil a minimálně z mentorské pozice se na něm i podílel. Řada především německých a rakouských sociálních demokratů si s ním dopisovala nebo jej znala osobně. Pro svou skutečnost tak přišel o jakousi auru dávného mudrce a proroka, která zbyla na jeho přítele a spolupracovníka. Buď jak buď, Friedrich Engels stál ve vnímání sociálních demokratů vždy až na druhé pozici.¹⁷ Články hovořící o jeho životě jej často uváděly jako Marxova spolupracovníka či kolegu, jehož význam pro socialismus byl určen právě jeho vztahem k filozofovi.¹⁸ Jako samostatně tvořící osobnost byl zmiňován jen zřídka a obvykle byla spíše akcentována jeho organizační činnost spojená s formováním sociálně demokratických stran v 80. a 90. letech. Ve vztahu k analýze a interpretaci „neutěšeného“ stavu proletariátu zůstával vždy druhým článkem tandemu Marx–Engels. Jev se pak projevoval i v těch nejmenších textech socialistické publicistiky. Například výmluvně vystihla vztah obou osobností reklama na Májový list roku 1904: „*Titulní list zdobí letos znamenitě provedená podobizna velkého spolutvůrce vědeckého socialismu Bedřicha Engelse, kterážto podobizna tvoří také úpravnou obrazovou přílohou slavnostního listu, jsouc takto zajisté vítaným pendantem k loňské podobizně Karla Marxe.*“¹⁹ – tedy spolutvůrce, jehož podobizna bude pendantem Marxově podobizně z loňského roku. Většího ocenění se dostávalo jeho popularizační práci, kterou přispěl k šíření marxistických idejí. Příznačné je, že články věnované Marxovi jej mnohdy zmiňovaly pouze okrajově, nebo dokonce zcela opomíjely.

Zmíněná „vědeckost“ díla také definovala vnímání Karla Marxe ve vztahu k ostatním osobnostem socialistického světa. Na prvním místě šlo o průkopníky socialismu typu Roberta Owena, Henriho Saint-Simona či Pierra-Josepha Proudhona neboli takzvané „utopické socialisty“. Ti byli sice sociálními demokraty ctěni a uznáváni pro své zásluhy a měli své místo v sociálně demo-

16 WALICKY, A. *Marxismus*, s. 155

17 Pozici druhého v řadě mu přisoudil např. i Modráček ve své práci MODRÁČEK, F. *Marxův názor na dějiny a socialism*, s. 61.

18 Kupříkladu ve dvacetistránkovém Engelsově medailonku od Karla Kautského z roku 1888 se jméno Karla Marxe objevuje více než třicetkrát, viz KAUTSKÝ, Karl. *Friedrich Engels*. Oesterreichischer Arbeiterkalender für das Schaltjahr 1888, s. 29–47.

19 *Slavnostní list květnový*. Rudé květy: Ilustrovaný lidový měsíčník pro zábavu a poučení, roč. III, 1904, č. 11, s. 163.

kratickém pantheonu, ale zároveň bylo jejich dílo chápáno jakožto překonané marxismem. V tomto ohledu představovalo Marxovo dílo jakési završení dějin socialistického myšlení, které se do té doby pouze ztrácelo v nahodilých snahách jednotlivých filantropů a idealistů (přesně v souladu se zmíněným Engelsovým *Vývojem socialismu od utopie k vědě*). S marxismem konečně přišel vědecký systém. Již v jednom z prvních čísel *Gleichheit* vysvětloval autor článku *Abstammungen und Sozialismus* čtenářům, že svými ekonomickými analýzami a objevem dějinného materialismu skoncoval Marx s utopickým socialismem i veškerými měšťáckými reformními snahami (obdobně jako Darwin rozbil nábožensko-teologické představy o přírodě).²⁰ Text věnovaný dějinám socialismu ve výročním časopise *Maifestschrift* z roku 1895 zase zdůraznil, že od vydání Manifestu již není cesty zpět. Po dřívějších pokusech Saint-Simona či Owena se konečně jedná o zakládající dílo moderního vědeckého socialismu a zároveň vyhlášení války, od něhož již žádný kompromis není možný.²¹ Německý socialistický ekonom Heinrich Herkner se vyjádřil, že Marxovi předchůdci „kritisovali tradiční hospodářský řád, ale nedovedli jej vysvětliti a prohlásili jej prostě za špatný“.²² Byli to teprve Marx s Engelsem, kdo dokázal odkrýt vnitřní fungování kapitalismu. V podstatě stejně to vyjádřil kupříkladu německorakouský socialistický intelektuál Isidor Ingwer v projevu u příležitosti výročí Marxovy smrti.²³ Výrazně problematičtější se ukázalo vymezení Marxova díla vůči odkazu Ferdinanda Lassalla, který ztělesňoval jednu z nejpopulárnějších osobností rakouského socialistického pantheonu vůbec. Zvláště počáteční nízké teoretické znalosti umožňovaly některým autorům postavit Marxe i Lassalla na jednu loď. Kupříkladu v roce 1888 představila *Gleichheit* svým čtenářům Ferdinanda Lassalla jako zprostředkovatele Marxe, který přeložil jeho „velké vědecké věty“ tak srozumitelně a s takovou vášní jako dosud nikdo.²⁴ Ještě v roce 1893 pak tuto interpretaci zopakoval český socialista Josef Krapka Náchodský²⁵ a Lassallové myšlenky pak byly v českém socialistickém hnutí ztotožňovány s marxismem i později.²⁶ Později však Lassalla čekal osud utopických socialistů, jejichž dílo bylo překonáno marxismem, ačkoliv v tomto případě se zvláštním statusem výjimečně ctěné osobnosti. Jak vysvětloval čtenářům *Volksfreund*, Marxovo učení muselo nakonec nad tím Lassallovým zvítězit, tak jako po noci přichází svítání.

20 *Abstammungen und Sozialismus*. *Gleichheit* I, 1886–1887, č. 20, s. 2.

21 Archiv des Vereins für Geschichte der Arbeiter-Innenbewegung, *Maifestschriftsammlung*, *Der I. Mai*, *Maifestschrift* 1895, s. 2.

22 HERNKER, Jindřich. *Socialism a komunism*. Severočeský dělník 6, 1902, č. 29, s. 2.

23 *Unsere Marxfeier*. *Volksfreund* XIII, 1893, Nr. 11, s. 2.

24 *Gleichheit* II, 1888, č. 34, s. 2.

25 FRANĚK, Otakar. *Rebel a básník: Okamžiky života dělnického politika a básníka Josefa Krapky-Náchodského*. Hradec Králové: Kruh, 1982, s. 71.

26 URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 402.

A to proto, že Marx skutečně porozuměl, zatímco první jmenovaný přemýšlel hlavně srdcem.²⁷ V pozdějších jemu věnovaných článcích se autoři zaměřovali hlavně na jeho životní příběhy, agitační a zakladatelskou činnost. Slovy Františka Modráčka: „*Ferdinand Lassalle je dělnictvem vysoce ctěn, ale málo znám. Ačkoliv učení Marxovo zabralo hlavy myslících dělníků, osobě buditele proletariátu zachovává se poslední památka. Úcta náleží učení Marxe, Lassalova osobnost však poutá.*“²⁸

Za zmínku stojí také role, již sociální demokraté přisoudili Marxovi v souvislosti s ženskou otázkou. Ta totiž v jejich interpretaci představovala pouze podmnnožinu otázky sociální a v tomto kontextu měl i zde klíčový význam při analyzování a interpretaci vykořisťování ženy. Obraz Marxe jakožto vědce odhalujícího kořeny ženské otázky se však objevoval velmi zřídka (obecně se ženská otázka pojila s hlubšími teoretickými úvahami jen výjimečně) a sloužil hlavně propagandistickým účelům. Objevit jej lze nejčastěji v souvislosti s výročími spojenými s Marxovou osobou, kdy sociálně demokratičtí předáci cítili potřebu přiblížit filozofovu osobnost ženskému čtenářstvu.²⁹

I když asi nelze hovořit přímo o zpochybnění, došlo spolu s nástupem revizionismu ve straně minimálně ke znejistění představené role bezchybného analytika a vědce. Tento impuls pro otřesení některých pilířů marxismu přišel po smrti Friedricha Engelse ze strany německého sociálně demokratického předáka Eduarda Bernsteina.³⁰ Ten začal roku 1896 s publikací série článků nazvanou *Die Probleme des Sozialismus*, které o tři roky později vydal v souhrnném díle *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (v češtině vyšla roku 1902 pod názvem *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*). Bernstein především zpochybňoval Marxovu teorii zbídačování a proletarizace živnostníků a řemeslníků, poukazoval na heterogenitu dělnické třídy a zpochybňoval její předpokládaný revoluční charakter. V dobovém kapitalistickém systému také odhalil socialistické prvky, ve kterých viděl naději dělnictva do budoucna, a obecně soudil, že se socialistickému hnutí již podařilo některé negativní prvky kapitalismu obrousit. V oblasti strategie strany pak doporučoval především větší orientaci na konkrétní cíle a postupné zlepšování životní situace proletariátu.³¹ Příznačné je, že Bernstein sám odmítal, že by se stavěl proti Marxovu učení (jeho slovy: „*jsem-li revizionistou, pak je jím i Marx*“),

27 *Ferdinand Lassalle. Volksfreund* XIII, 1893, Nr. 35, s. 1.

28 MODRÁČEK, František. *Ku českému vydání Lassalových spisů*. *Rovnost* XVIII, 1902, č. 134, s. 3.

29 Např. články při příležitosti 20. výročí Marxovy smrti: *Karl Marx. Arbeiterinnen-Zeitung*, Jahrgang II, 1893, Nr. 5, s. 1. nebo *Karel Marx. Ženský list* III, 1903, č. 7, s. 5.

30 Nástup revizionismu je třeba vnímat v také v kontextu obecného ústupu od revolučních myšlenek v důsledku ekonomické konjunktury a obecného zvýšení blahobytu pracujících vrstev všude v Evropě. RAPPORT, Michael. *Evropa devatenáctého století*. Praha: Vyšehrad, 2011. ISBN 978-80-7429-061-9, s. 294.

31 GREBING, H. *Der Revisionismus*, s. 17.

a pro své teze hledal oporu v jeho některých pozdějších dílech.³² Revizionistické vystoupení představovalo pro sociálně demokratický svět – především pak ten německý – o to větší ránu, že jeho autor patřil mezi nejvýznamnější představitele strany a osobní přátele jak Marxe, tak Engelse. Dokonce byl jedním z mála účastníků Engelsova pohřbu.³³ Diskuze, kterou jeho výstup vyvolal, skončila sice nakonec oficiálním zavržením Bernsteinových myšlenek na stranických sjezdech německé sociální demokracie v letech 1901, 1902 a 1903,³⁴ zanechala však mezi socialisty trvalý stín pochybností. Ten se mezi rakouskými socialisty projevil především v souvislosti s tvorbou nového programu na přelomu 19. a 20. století. Již na stranickém sjezdu roku 1899 varoval Wilhelm Ellenbogen před dogmatizací socialistického uvažování a volal po revizi sociálně demokratického programu.³⁵ Při diskuzi o návrhu tohoto programu na sjezdu ve Štýrském Hradci roku 1900 označil předseda strany Victor Adler ideu zbídačování proletariátu za mylnou, načež byl skupinou soudruhů okolo Jakoba Broda spolu s celým stranickým vedením nařčen z bernsteinismu. Navrhovaný program pak opoziční skupina označila za nemarxistický a Adler se svými přívrženci musel program obhajovat v tuhé debatě, do níž nakonec zasáhl i člen německé SPD Karl Kautsky.³⁶ Diskuze se nakonec přenesla i na celostranický sjezd ve Vídni roku 1901. Na něm Adler (v souladu s Bernsteinovým dílem) v rámci představení nového stranického programu zpochybnil Marxovu teorii zbídačování s tím, že jejím prvním kritikem byl již Engels: „*Nač tolik křiku, když to již staří beztak věděli?*“³⁷ Některé z revolučních tezí Hainfeldu pak označil za zastaralé. Zároveň odmítl, že by se jakkoliv dostal pod vliv Bernsteinových myšlenek. Opět se však dostal pod palbu kritiky levicových kruhů v čele s Brodem. Ten jeho návrh opět označil za „bernsteinismus“ a s odkazem na Marxova díla rozporoval Adlerovy výstupy. Do rozpravy následně zasáhla celá řada dalších socialistických osobností včetně Karla Kautského či předsedy československé organizace Antonína Němce.³⁸ Diskuze o revizi programu nepochybně představovala jednu z nejhlubších a nejrozsáhlejších debat o vztahu marxismu a revizionismu, jaká v rakouském prostředí proběhla. Z hlediska našeho výzkumu

32 Tamtéž, s. 24.

33 MURAVCHIK, J. *Nebe na zemi*, s. 93.

34 NAMIOTKIEWICZ, W. *Politický duch marxismu*, s. 60., Polská sociální demokracie také zavrhl revizionistické myšlenky na kongresu v roce 1902, viz BUSZKO, J. *Dzieje*, s. 199.

35 Archiv VGA: *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich, abgehalten zu Brünn von 24. bis 29. September 1899*. Wien 1899, s. 94.

36 Archiv VGA: *Verhandlungen des Parteitages der deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs, abgehalten zu Graz von 2. September bis einschließlich 6. September 1900*, s. 112.

37 Archiv ČSSD Praha, sbírka protokolů stranických sjezdů: *Protokol o jednání společného sjezdu Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku konaném ve Vídni 2. –6. listopadu 1901*. Praha 1901, s. 78.

38 Tamtéž, s. 87–121.

je zajímavá jednak tázáním se po možném upadání do dogmatismu a zároveň pro snahu spojit své myšlenky s „otci“ socialismu Marxem a Engelsem, a to na obou stranách. Výstižně to vyjádřil slovinský řečník Etbin Kristan: „*Žádný z řečníků nechce být bernsteinovcem. Nicméně nelze popírat, že dosavadní řečníci stáli rozhodně pod vlivem Bernsteinovým.*“³⁹ Příznačný pro diskuze v rámci rakouské sociální demokracie byl již zmiňovaný strach z narušení jednoty strany. Ten vedl i osobnosti, které měly ideově k revizionismu blízko (např. Karl Renner), aby Bernsteinovy myšlenky opakovaně deklarativně zpochybňovaly a zavrhovaly.⁴⁰ To, že situace vypadala velmi podobně i v české sociální demokracii, dokládá například referát předsedy strany Antonína Němce na sjezdu v Českých Budějovicích, v němž se brání nařčením, že strana opustila revoluční program a filozofii třídního boje.⁴¹ V českém prostředí pak byl nástup revizionismu spojen především s osobností Františka Modráčka a okruhem jeho spolupracovníků – Modráček kromě teorie zbídačování zpochybnil především Marxovo pojetí třídního boje a jeho revoluční učení navrhoval nahradit systémem výrobních a konzumních družstev.⁴² Jeho spory s vedením sociální demokracie vyústily nejprve v podřízení jím založeného časopisu *Akademie* stranickému dohledu, později dokonce v Modráčkův odchod ze strany a založení vlastního politického subjektu.⁴³ Přes veškeré polemiky však ani on Marxovi neupíral klíčové zásluhy na odhalení fungování společnosti. Vzestup a rozšíření revizionistických myšlenek vyvolaly spíše diskuze o stranické strategii do budoucna. Vnímáním osobnosti Karla Marxe jakožto objevitele společenských zákonitostí nijak vážněji neotřásl.

4.2 Karl Marx a vykoupení – socialistická revoluce

Marx předpověděl zhroutení kapitalistického systému v řadě svých prací. Již *Manifest komunistické strany* zakončil zlověstným příslibem „násilného svržení dosavadního společenského řádu“. V *Kapitálu* pak tuto myšlenku dále rozvedl a hlouběji ji zasadil do své ekonomicko-společenské teorie akumulace kapitálů

39 Tamtéž, s. 115.

40 CZERWIŃSKA-SCHUPP, E. *Otto Bauer*, s. 51.

41 Archiv ČSSD Praha: *Protokol čtvrtého řádného sjezdu Československé strany sociálně demokratické konaného ve dnech 8., 9. a 10. září v Českých Budějovicích*. 1900, s. 43.

42 K tématu více např. PŘÍBORSKÝ, Zdeněk. *Modráčkova samospráva práce*. Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století. 1997, 5, s. 71–99. nebo URBAN, Otto. *Bohumír Šmeral a František Modráček jako představitelé dvou ideologických linií v české sociální demokracii před první světovou válkou*. Český časopis historický 11, 1963, 4, s. 432–444.

43 Více PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu II*, 1919. Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-040-2, s. 550.

a růstu vykořisťování. „*Centralizace výrobních prostředků a zespolečnění práce se dostávají do bodu, kdy se jim kapitalistický obal stává nesnesitelným. Obal puká. Odbíjí poslední hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastnitelé budou vyvlastněni.*“⁴⁴ Toto takřka starozákonní proroctví zahalené do hávu moderního vědeckého poznání záhy proniklo do myslí socialistů celého světa, ty rakouské nevyjímaje. Rakouský ekonom Joseph Schumpeter to později výstižně charakterizoval slovy: „*Marxovo poselství o pozemském ráji socialismu představovalo pro miliony lidských srdcí nový paprsek světla a nový smysl života... Nezáleží na tom, že téměř nikdo z těch milionů nebyl schopen tomuto poselství porozumět a zhodnotit jeho skutečný význam. To je úděl všech poselství. Důležité je, že toto poselství bylo uzpůsobeno a sděleno takovým způsobem, aby bylo přijatelné pro pozitivistické myšlení své doby.*“⁴⁵ Víra v blížící se zásadní změnu stávajícího ekonomického řádu se stala jedním z klíčových pilířů sociálně demokratického světa také v Rakousku.

Rakouská sociální demokracie ve svém Hainfeldském programu z roku 1889 definovala hlavní cíl strany jako „*Přechod pracovních prostředků ve společné vlastnictví veškerenstva pracovního lidu...*“, který bude znamenat „... nejen osvobození dělnické třídy, nýbrž také naplnění historicky nezbytného vývoje.“⁴⁶ Velmi podobný požadavek se poté objevil i ve Vídeňském programu z roku 1901.⁴⁷ Tyto konečné cíle sociální demokracie nesly jednoznačný marxistický rukopis a osobě Karla Marxe byly také jednoznačně připisány.⁴⁸ Ostatně přesvědčení, že hlavním cílem socialistů má být především změna vlastnických struktur ve společnosti a že za touto myšlenkou stojí právě Marx, panovalo již před Hainfeldským sjezdem.⁴⁹ Podobně jako v případě analýzy kapitalistického systému hrála v uvažování socialistů klíčovou roli představa, že tento cíl nepředstavuje nahodilost či idealistickou naději, nýbrž je výsledkem vědeckého výzkumu. V souladu s Marxovým odhalením společenských změn v minulosti představuje společenská transformace a přechod k socialismu dokonce dějinnou nutnost. Ta se však uskuteční jedině skrze dělnictvo samotné. Marx tedy nejenže vysvětlil příčiny současného stavu společnosti, ale také předpověděl jeho konec a ukázal proletariátu, jakým směrem zaměřit svoji pozornost. Polský socialista Emil Haecker to v Marxově biografii vysvětlil

44 MARX, Karel. *Kapitál. Kritika politické ekonomie*. Díl první, kniha první: Výrobní proces kapitálu. Praha: SNPL, 1953, s. 804.

45 SCHUMPETER, Joseph A. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, ISBN 80-7325-044-6, s. 24.

46 PROKŠ, P. *Politické programy*, s. 28.

47 Tamtéž.

48 Pro úplnost třeba dodat, že sociálně demokratické programy přinášely kromě takto obecných cílů zaměřených do daleké budoucnosti také, a především, konkrétní požadavky, které měly zajistit okamžité zlepšení životních podmínek dělnictva, jako například zákonné omezení pracovní doby, všeobecné volební právo, zrušení branné povinnosti atd.

49 Viz např. některé ze starších článků Victora Adlera, srov.: ADLER, Victor. *Woraus es ankommt*. Gleichheit I, 1886, č. 1, s. 2.

příměrem nevědomého dělnictva bloudícího po poušti, mateného buržoazními lžemi a naivními přísliby utopických socialistů, kterému teprve Marx nakonec ukázal správnou cestu.⁵⁰ Victor Adler v projevu při příležitosti třiceti let od Marxovy smrti zdůraznil, že Marx dělnictvu ukázal správnou cestu a zároveň mu dal jistotu konečného vítězství.⁵¹ Také podle Daszyńského to byl právě Marx, kdo jasně pochopil a vysvětlil, že jedinou nadějí proletariátu je snaha o zrušení soukromého majetku.⁵² Slovy brněnské *Rovnosti*, Marx „*Jasným svým pohledem viděl to, co dosud všem zůstalo zatajeno, poznal a ukázal cestu, kterou proletariát se ubírat musí, má-li zvítězit... Marx je zakladatelem ohromné revoluce ducha, on vyrval vůdcovství z rukou jednotlivcům a ukládá jej lidu samému.*“⁵³ Český sociálně demokratický průkopník Josef Rezler začal své paměti z roku 1910 okřídlenou větou: „*Byl to největší socialistický myslitel Karel Marx, který poukázal na cesty, jimiž lidstvo musí jít, aby kýženeho klidu a volnosti dosáhlo.*“⁵⁴ Marxův vztah k vykoupení dělnictva je tak de facto dvojí – génius odhalující pomocí vědeckých metod budoucnost a vůdce definující konečný cíl strany (svým způsobem se jedná o paradox, je-li socialistická revoluce výsledkem objektivních ekonomických sil, nač je potom strana, o tento cíl usilující? Tato skutečnost zároveň umožňovala sociálně demokratickým předákům odkládat revoluční cíle na neurčito s tím, že revoluce sama přijde, až si to vyžádají objektivní podmínky). Jak vysvětlil svým čtenářům *Arbeiterzeitung*, Marxův génius odhalil společenské zákony, a tím umožnil předpovědět budoucnost. Avšak jeho dílo není pouze vědecké, je to také politický program.⁵⁵ Politický program, o jehož naplnění usiluje právě sociální demokracie. Slovy budoucího předsedy české sociální demokracie Bohumíra Šmerala: „*Pěťadvacet let jest Karel Marx mrtev, ale duch jeho žije v nás všech, velký, nesmrtelný, on vedl nás k triumfům po dosavadních cestách, on povede nás dále do šťastné budoucnosti.*“^{56, 57}

50 HAECKER, Emil. *Karol Marks. Život i nauky*. Kraków: Naprzód 1908, s. 3.

51 ADLER, Victor. *Marx-Feier 1903*. In: Victor Adlers Aufsätze, Reden und Briefe. Herausgegeben vom Parteivorstand der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Deutschösterreichs. Heft II. Aufsätze und Reden Adlers nach Engels Tod. Wien: Wiener Volksbuchhandlung, 1922, s. 157.

52 DASZYŃSKI, Ignacy. *Karol Marks*. Kalendarz Robotniczy na rok przestepny 1892. Lwów 1892, s. 55.

53 *Několik památných dnů*. *Rovnost* XII, 1896, č. 12, s. 1.

54 REZLER, Josef. *Josef Rezler a dcera: Ze života průkopníků sociální demokracie*. Praha, 1950, úvodem.

55 *Karl Marx*, *Arbeiterzeitung* XV, 1903, č. 73, s. 1.

56 FRANĚK, Otakar. *Bohumír Šmeral*, vyobrazení č. 20.

57 Za poznámku stojí, že toto chápání Marxe jakožto hlavního stranického стратега sice plnilo svoji legitimizační roli, nicméně fakticky odporovalo marxistickému chápání problému – koncept třídního boje totiž předpokládal příchod revoluce jakožto nezbytný výsledek dějin, nikoliv jako konečný cíl politického úsilí určité strany. Slovy Marxe samotného „*Nejde o to, co si ten či onen proletář, či dokonce celý proletariát představuje jako cíl. Jde o to, co proletariát je a co ve shodě s tímto bytím bude historicky nucen dělat.*“ GREGOR, James A. *Totalitarismus a politické náboženství: Intelektuální historie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. ISBN 978-80-7325-361-5, s. 115.

Důležitou roli sehrál Marx a jeho odkaz v diskuzích týkajících se cesty k socialismu. Jak přívrženci revolučního, tak reformisté se totiž ve své argumentaci filozofem zaklínali jakožto nejvyšší autoritou, od níž se stranický program odvozuje.⁵⁸ Již na zmíněném stranickém sjezdu z roku 1892 kritizovala část revolučně naladěných soudruhů stranický program jako nedostatečně marxistický, podle referenta Dolejšího pak strana opouští ideje Karla Marxe a z rakouských sociálních demokratů se stávají „Wassersuppensozialisten“. V následující diskuzi si pak oba názorové proudy vyjasňovaly své chápání toho, co je to marxismus.⁵⁹ Obdobná diskuze proběhla již na opět zmíněném sněmu z roku 1900, kde Alois Ausobsky na podporu svých argumentů citoval z *Manifestu komunistické strany*. Jako námitka jeho oponentů (konkrétně referenta Hellera) se pak objevil argument, že kdo se chce zabývat Biblií, nemůže skončit u Genesis. V případě Marxe je třeba promýšlet celé jeho dílo i život.⁶⁰ Není třeba zde zacházet do detailů, zmíněné příklady mají pouze ilustrovat pozici, ve které se Karl Marx ve vztahu ke konečnému cíli strany nacházel. V rámci hlavního stranického diskurzu se během diskuzí o cílech strany, či strategii k nim vedoucí, na něj odvolávaly všechny diskutující frakce. Kdo chtěl mít pravdu, musel mít na své straně Marxe, a kdo měl na své straně Marxe, měl pravdu. Ani tvrdí kritikové stranického vedení si pak nedovolili Marxovu pozici zpochybnit či napadnout. A to ani v době, kdy se již sociální demokracie fakticky zcela orientovala na parlamentní a odborovou práci a ze snů o konečném socialistickém převratu se stala již jen novinová fráze.⁶¹ Marxem se konečkonců zaštiťoval i František Modráček, který mu dokonce neváhal připsat ideu socializace společnosti prostřednictvím hospodářských družstev.⁶²

Obdobně jako v předchozí kapitole také v případě identifikace cíle sociálně demokratické strany Marxovi sekundoval Friedrich Engels a obdobně také v tomto případě hrál až příslovečné druhé housle. O jiných socialistických osobnostech lze v souvislosti s požadavkem socialistické revoluce mluvit vždy až v další řadě jakožto o následovnících Marxových myšlenek. Marxova pozice proroka a zároveň vůdce ukazujícího dělnictvu správný směr, kterým je třeba se vydat, byla v tomto ohledu skutečně jedinečná.

58 Ostatně jak vypořádal Gary Steenson, Marxem se zcela běžně argumentovalo na většině sjezdů německé organizace rakouské sociální demokracie, kde se jím mnohdy zaklínaly obě strany sporu – nejčastěji v souvislosti s národnostní problematikou. STEENSON, G. *After Marx*, s. 174.

59 Archiv VGA: *Verhandlungen des dritten österreichischen Sozialdemokratischen Parteitag*, s. 83.

60 Archiv VGA: *Verhandlungen des Parteitag der deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs*, abgehalten zu Graz von 2. September bis einschließlich 6. September 1900, s. 112.

61 Otto Urban v této souvislosti neváhal o sociální demokracii hovořit jako o straně, která byla „programově revoluční, v praxi revizionistická“ URBAN, Otto. *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: Svoboda, 1978, s. 298.

62 Např. MODRÁČEK, F. *Marxův názor na dějiny a socialism*, s. 123–141.

4.3 Karl Marx a ztotožnění se se sociálně demokratickým světem

Ztotožnění postavy Karla Marxe s rakouskou sociální demokracií mělo několik podob. V první řadě šlo o v minulých kapitolách objasněné pasování filozofa do role hlavního analytika a objevitele společenských zákonů stojících za současnou neutěšenou situací dělnických mas, stejně jako stylizace Marxe jakožto proroka a politického стратега definujícího hlavní cíl hnutí. Tyto zásluhy byly pravidelně připomínány v socialistickém tisku, na schůzích či přednáškách. Informační hodnota článků věnovaných Marxovi, které pravidelně vycházely v sociálně demokratickém tisku, byla většinou relativně nízká, jednalo se spíše o jakési chvalozpěvy zdůrazňující filozofův význam, charakter či připomínky bezpráví, které pro své myšlenky musel prožít. Běžně se v textech objevovalo sepětí filozofa se stranou, které demonstrují mimo jiné také vyobrazení v socialistickém tisku, např. obrázek sociální demokracie jako ženy s Marxovou bustou po boku,⁶³ Marianne oplakávající filozofovu smrt⁶⁴ či Marxe doplňujícího dvojici dělník-rolník v záhlaví brněnské *Rovnosti*.⁶⁵ Marx pronikl i do sociálně demokratických básní a písniček, které se zpívaly a recitovaly při nejrůznějších příležitostech nebo byly otiskovány v periodických a knihách. David Vilda například zachytil píseň nazvanou *Sbor dělníků*:

*Kde vlaje prapor červený,
tam povždy srdce mužná jsou;
Jak Marx hlásal milný,
Spojí zde dělník mysl svou.
Zavládne pevný, mocný tým.
V před jen, pod rudým praporem!
Ku předu jen...*⁶⁶

Ideu naprostého ztotožnění organizace a jejího idolu pak nejkrásněji zachytil v projevu *Marx als Lehrer* z roku 1893 Karl Leuthner. Marxova nauka dle něj nepředstavuje učení jednoho člověka, ale spíše zpřítomnění myšlenek proletariátu. Není to teorie, je to duch prostupující celé sociálně demokratické hnutí a ženoucí jej vpřed. Výpady proti postavě Marxe ze strany politických konkurentů proto nepředstavují ani tak útoky proti konkrétní osobě, ale spíše napadají sociální demokracii jako takovou, a naopak. Kritika sociální demokracie znamená zároveň

63 Rovnost IX, 1893, č. 8, s. 1.

64 Glücklicher. Humoristisch-satirisches Arbeiterblatt IV, 1903, Nr. 87, s. 1.

65 Obrázek dělníka a rolníka, které doplňuje fousatý Marx s knihou v ruce, se v záhlaví novin objevoval mezi roky 1903 a 1906.

66 VILDA, David. *Sbírka našich písní*. Plzeň: Nová doba 1902, s. 142.

útok proti osobě Marxe⁶⁷ (jde o jasnou demonstraci Müncklerova mýtu jakožto reprezentanta společenství, viz výše). Sociální demokracie a Marx tak v Leuthnerově interpretaci tvoří jeden neoddělitelný myšlenkový a politický koncept. Tato skutečnost se pak jasně ukázala, když představitelé strany stáli před otázkou, jak se postavit k diskuzím o revizionismu, které hýbaly sousedním Německem. Ewa Czerwinska-Schupp správně poznamenala, že tradičnímu marxismu se záhy dostalo podpory od většiny rakouských socialistických autorit, především však od těch, které podstatě celého problému příliš nerozuměly.⁶⁸ Spor tak pro ně představoval spíše záležitost taktickou než ideologickou – zpochybnění části Marxova učení v jejich očích ubíralo straně na důvěryhodnosti a celkově ji oslabovalo. To spolu s hluboko zakořeněným strachem z možného nového rozkolu v sociální demokracii muselo vést k odmítnutí Bernsteinových myšlenek, ať už by byly jakkoliv relevantní. Ostatně v tomto smyslu psal otcí německého revizionismu dopis i předseda strany Viktor Adler. Ten Bernsteinovi nevyčetl chybnou metodiku, ale především to, že stranu oslabuje, a navíc žene vodu na mlýn jejím odpůrcům: „*Pravdu má Kautsky: „Z mladých lidí nikdo Marxe nečetl, ale překonali ho všichni... A ty jim v tom ještě pomáháš...*“⁶⁹ Ačkoliv právě Adler sám měl svými činy i názory k Bernsteinovi relativně blízko – dokonce se pro nedostatečně marxistické formule stranického programu z roku 1901 dostal do konfliktu s Karlem Kautským⁷⁰ – otevřené zpochybnění Marxových názorů se pro něj rovnalo poškození strany, a bylo tedy třeba se mu vyhnout.

Rakouská sociální demokracie pak také zcela převzala Marxův jazyk a socialističtí politikové, řečníci i publicisté si v průběhu času dokonale osvojili jeho slovník. Výrazy jako nadhodnota (Mehrwert), vykořisťování (Ausbeutung) či třídní boj (Klassenkampf) se staly běžnou součástí socialistického diskurzu, a to i přesto, že čeští a polští socialisté hlavně zpočátku naráželi na problémy s jejich překladem.⁷¹ To, že tento slovník pronikl také mezi řadové dělnictvo, dokazuje například několik esejů napsaných v rámci konkurzu české dělnické akademie na přelomu století. Jejich autoři nejen že se na Marxe běžně odvolávali, ale také hojně operovali se zmíněnými pojmy, i když ne vždy správně.⁷² Jakýmsi stranickým

67 LEUTHNER, Karl. *Marx als Lehrer*. Arbeiterzeitung 1893, Nr. 11, s. 3.

68 CZERWINSKA-SCHUPP, E. *Otto Bauer*, s. 50.

69 MORINA, Ch. *Die Erfindung*, s. 241.

70 KAUTSKY, Karl, ŠOLLE, Zdeněk a GIELKENS, Jan. *Karel Kautsky a Československo: výbor z edice „Karl und Luise Kautsky Briefwechsel mit der Tschechoslowakei 1879–1939“*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky, 1995, s. 39.

71 Např. ještě Pankrác Krkoška nabízel v 80. letech překlady výrazu Mehrwert a Mehrarbeit jako „více hodnota“ a „více práce“, předložka „nad“ se v tomto případě ujala až později. DUBSKÝ, I. *Pronikání marxismu*, s. 171. Ještě roku 1899 prosil předseda strany Antonín Němec Kautského o vysvětlení pojmu „Verwertungsprozess“ – zhodnocování. KAUTSKY, K. *Karel Kautsky a Československo*, s. 138.

72 MODRÁČEK, František. *Jak naše dělnictvo myslí*. Akademie V, 1901, s. 298.

mottem, které se objevovalo na transparentech, vlajkách a dalších stranických artefaktech, se stalo heslo z *Manifestu komunistické strany*, které slovy *Práva lidu* „zanechal nám nás (podtrhl J. S.) *Karel Marx jako dědictví*“⁷³ – „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“ (Proletarier aller Länder, vereinigt Euch!). Právě příklad tohoto známého, do omrzení opakovaného hesla, které Bohumír Šmeral označil za nejvznešenější heslo celých moderních dějin,⁷⁴ velmi dobře demonstduje vztah socialistů k Marxovu učení, které bylo často redukováno pouze na jednoduše srozumitelné, dobře zapamatovatelné, úderné aforismy.

Zcela specifickou demonstrací přihlášení strany k osobě Karla Marxe se stalo spojení jeho osoby s význačnými socialistickými festiviti. V rámci prvomájových oslav zdobily řečnické tribuny jeho busty, jeho jméno či podobizny se objevovaly na transparentech a plakátech. V souvislosti s největším dělnickým svátkem také často vycházely články nebo básně, které Marxe připomínaly. Pro příklad nechme opět promluvit pramen, konkrétně vídeňský *Arbeiterzeitung*, který v májovém čísle roku 1896 vydal báseň *Maienfest*:⁷⁵ (úryvek začíná třetí slokou):

*Ich schaue Englands Herrenschlösser
Mit hohen Giebeln, weiten Parks
Der Themse düsterem Gewässer
Entsteigt ein Schattenbild – Karl Marx
Er starrt ins Stadtgewühl hinunter
Wo die Gigantenwerkstatt dröhnt
Und in den Docks ein Märchenbunter,
Endloser Mastenwald sich dehnt.*

*Nicht Roms, nicht Spaniens Tyrannen
Ersiegen Welt wie du:
Der Raub zerfiel, den sie gewannen,
Dein stilles Werk gedeiht in Ruh!
Kein Welterob`rer, Blutverschwender
Schuf solch untermenschlich Reich
Die Proletarier aller Länder
Beherrscht dein Wort: Vereinigt Euch!!*

73 „Proletáři všech zemí, spojte se!“ *Právo lidu* VI, 1897, č. 12, nestránkováno.

74 ŠMERAL, Bohumír. *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*. Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické 1906, s. 23.

75 *Maienfest*. *Arbeiterzeitung* VIII, 1896, Nr. 120, s. 1.

*Da wob uns weiße haupt des Alten
Ein Diadem der Morgenschein,
Die trüben Themsenebel wallten
Und hüllten die Erscheinung ein.
Ich aber flog von dannen wieder
Zur Heimat in mein Mauernest
Und bring von Marx, ihr Lieber Bruder,
Euch ein Grus zum Maienfest.*

Podobné básně, ač obvykle nižších uměleckých ambicí, se při příležitosti prvomájových oslav pravidelně objevovaly i v českém prostředí:

*Dnes na prvního května,
vzpomíná všechen lid
na Marxe, otce slova,
jenž věčně bude žít.
A proto každý dělník,
jenž hold sbratření vzdává,
na první květen zvolá:
Marxovi čest a sláva!*⁷⁶

Krom připomínek 1. máje měl Marx své místo také v připomínkách revoluce z roku 1848. Spolu s ní bylo mnohdy připomínáno také výročí vydání „katechismu socialismu“ – *Manifestu komunistické strany*. Zcela specifický způsob přihlášení se k osobnosti Karla Marxe představovaly oslavy kulatých výročí filozofovy smrti v letech 1893 a 1903. Již zmiňované Marxovské slavnosti, jak se akce nazývaly (Marxfeier), byly po oslavách prvomájových jedny z největších demonstrací sociální demokracie, které nebyly zaměřeny na konkrétní cíle (např. zavedení volebního práva), ale směřovaly dovnitř, k utužení socialistického sebeuvědomění a k integraci členstva skrze připomínku společného dědictví – v tomto případě skrze připomínku společně ctěného idolu.⁷⁷ Již první zmíněné jubileum představovalo událost úctyhodných rozměrů – průběh události v hlavním městě monarchie, jak jej přinesl *Arbeiterzeitung*, byl popsán již v úvodu práce. Oslavy se však konaly také například v Praze, Krakově, Štýrském Hradci nebo v Brně. O oslavě v moravské metropoli referovala později *Rovnost*: „V neděli dne 12 t. m. sešli se brněnští stoupenci sociální demokracie obojího pohlaví v sálech lužáneckých, aby vzdali hluboce cítěnou vděčnost největšímu duševnímu bojovníku veškerého proletářstva, který prvně z poznání

76 RZOUNEK, Vítězslav. *Dělnické písně a dělnická poezie: 1858–1948*. Praha: Práce, 1985, s. 72.

77 Paul Connerton hovoří v této souvislosti o jakési „zvykové paměti“ (habitual memory), která pomáhá udržovat kolektivní vědomí společných kořenů a cílů, viz CONNERTON, Paul. *How societies remember*. New York: Cambridge University Press, 1989. ISBN 0521270936, s. 72.

a z lásky k všem utiskovaným otcovsky k nim promluvil: Proletáři všech zemí spojte se. Slavnost byla navštívena četně, všechny tři sály byly těsně obsazeny a průběh její svědčil, že proletář své drahé a milé ctí z plných srdcí svých. Předneseno mu dvě básně, jedna česká a jedna německá, dvě slavnostní řeči v těchž jazycích, sedm sborů, jež přednesli pěvci našich spolků. Ku konci slavnosti zvedla se opona a zrakům účastníků objevil se vevýznamný živý obraz. Marx, sedě na sedadle, podával dělnictvu největší svůj poklad, své dílo *Kapitál*, po levé straně jeho stála bohyně rovnosti, po pravé straně bohyně svobody, 12 soudruhů a 12 soudružek pak po obou stranách jeviště představovalo proletář, učení Marxovo za své beroucí – k čemuž všechny pěvecké sbory společně zapěly píseň práce. Slavnost učinila na účastníky hluboký dojem, tváře každého svědčily, že duch jejich pookřál přesvědčením, že doba vysvobození proletářstva se vzdor všemu blíží.⁷⁸ Druhá velká slavnost, konaná o dekádu později, první zmíněnou ještě překonala, a to především po organizační stránce. Na akci zvaly nejvýznamnější sociálně demokratické tiskoviny několik týdnů předem, s předstihem vycházely články připomínající dělnictvu Marxův význam.⁷⁹ Samotná akce pak proběhla velmi podobně jako před deseti lety, jen se rozšířila do více měst.⁸⁰ Kromě fyzicky konaných oslav v letech 1893 a 1903 se výročí úmrtí Karla Marxe pravidelně připomínala v socialistickém tisku alespoň prostřednictvím článků či vzpomínkových básní. V roce 1895 vyšla například jedna taková v brněnské *Rovnosti*:

*Je dvanáct tomu právě roků,
co život velký dokonal,
jeden z největších bojovníků,
jenž směr k vítězství lidu dal.
A byť i tělo dávno tlelo,
duch jeho věčně bude žít,
tak jméno to se bude skvíť.
Přes Pyreneje, Alpy, Tatry,
přes Kavkaz, Šumavu i Harz,
z Londýna, kde tlí v lůně matky,
ctěn bude lidem Karel Marx.⁸¹*

78 Prokázání úcty našemu velkému učiteli Karlu Marxovi v desátý rok jeho úmrtí. *Rovnost* IX, 1893, č. 6, s. 45.

79 Např. noviny *Arbeiterwille* vycházející v Grazu přinesly v první čtvrtině roku tři články, *Marx, Karl Marx: Proletarier aller Länder, vereinigt Euch!* a *Karl Marx*, které následovaly pozvánky na oslavu samotnou. Viz *Arbeiterwille. Organ des Arbeitendes Volkes des Alpenländer* XIV, 1903, Nr. 6, s. 1 a 2, Nr. 61, s. 1, a 2. *Beilage*, Nr. 64, s. 1.

80 Akce se konala např. také v Plzni, viz *Nová doba*. *Orgán strany sociálně-demokratické* VIII, 1903, č. 21, s. 1.

81 *Karel Marx*. *Rovnost* XI, 1895, č. 11, s. 1.

Kromě připomínky výročí smrti se běžně objevovaly, byť již ve výrazně menší míře, také odkazy na další význačná výročí spojená s Marxovou osobností, jako například jeho narozeniny⁸² nebo výročí vydání klíčových Marxových knih, například *Manifestu komunistické strany*.⁸³

Ztotožnění se s Marxem se pak projevovalo také vymezením se vůči protivníkům a konkurentům. Karl Marx patří jen a pouze sociální demokracii („*Unser Marx und nur unser*“),⁸⁴ neboť zbytek světa jej pro jeho myšlenky a génia zavrhnul. Protivníci tupí jej a snaží se ho očernit, dělají z něj démona, avšak proletariát dává jasně najevo, na čí straně stojí (opět se jednalo o jednoznačnou inspiraci Engelsem).⁸⁵ Navenek pak příznivci sociální demokracie demonstrovali svou politickou orientaci právě svým přihlášením se k Marxovi – sami se označovali za marxisty a svou stranu za marxistickou. Na stranických sjezdech, schůzích či demonstracích se objevovaly jeho busty a transparenty s jeho podobiznou.⁸⁶ Ta se objevovala také na předmětech denní potřeby, jako jsou například dýmky, manžetové knoflíčky, kravaty, klobouky atd. Ty se na přelomu století staly mezi socialistickým dělnictvem rozšířeným obchodním artiklem.⁸⁷ Zároveň se však zdá, že podobné artefakty sloužily spíše manifestačním účelům a vytahovaly se pouze při příležitostech veřejných manifestací či voleb⁸⁸ (ve zpytovaných dokumentech ani na dobových fotografiích se nepodařilo nalézt případy, kdy by dělníci měli podobné při sobě). Když pak chtěli pražští dělníci demonstrovat solidaritu se soudruhy vystěhovanými z nájmu, ozdobili stěhovací vozy mimo jiné právě obrazy Karla Marxe a Ferdinanda Lassalla.⁸⁹ Ty ostatně byly snadno po ruce, neboť v této době běžně visely v dělnických domácnostech namísto obrázků světců.⁹⁰

82 Např. *Kalendarz Robotniczy na rok 1897*. Krakow 1896, s. 7.

83 Archiv ČSSD Praha. Fond 70, sg. 163, folio 22. Májový list 1898.

84 *Karl Marx*. Arbeiterzeitung XV, 1903, č. 73, s. 1.

85 Srov. např. obrana Marxe ve článku *Dámon Marx*. Arbeiterzeitung XV, 1903, č. 73, s. 2.

86 Např. GALANDAUER, J. *Od Hainfeldu*, s. 90. Pravidelnou přítomnost Marxových bust na sjezdech polské sociální demokracie pak zaznamenala Walentyna Najdus, viz NAJDUS, W. *Polska Partia*, s. 142, 159, 211 atd. Množství jeho bust v Rakousku pak údajně zaujalo i Friedricha Engelse viz HOSFELD, R. *Karl Marx*, s. 277.

87 Svědčí o tom četnost reklam objevujících se v sociálně demokratickém tisku, jen pro příklad: Gleichheit II, 1888, č. 1, s. 10., Arbeiterzeitung III, 1891, č. 47, s. 16., Rovnost XIX, 1903, č. 149, s. 6. atd. Za zmínku stojí, že se jednalo bez výjimek o předměty využívané mužskými členy sociálně demokratického hnutí.

88 WOHLGEMUTHOVÁ, Renata. *Pražské dělnické hnutí v období 1849–1921*. Praha: Dům politické výchovy MV KSČ, 1980. Příručka k dějinám pražské stranické organizace, s. 204.

89 ROBEK, A., MORAVCOVÁ, M. a ŠTASTNÁ, J. *Stará dělnická Praha*, s. 81.

90 Tuto skutečnost dokládá jak množství reklam na Marxovy podobizny a busty v sociálně demokratickém tisku, tak některá vyobrazení či dobové popisy dělnických domácností, viz např.: Oesterreichischer Arbeiterkalender für das Jahr 1906, příloha obrázků „Wir striken“ či povídka *Dělníkův sen*. Rovnost XXIII, 1907, č. 280. Z etnografických prací tuto praxi dokládá např.: SKALNÍKOVÁ, O. *Kladensko*, s. 46. Pro pozdější dobu pak např.: HOLUBEC, S. *Lidé periferie*, s. 120.

Identifikaci s Karlem Marxem navenek projevovalo sociálně demokratické dělnictvo také pojmenováváním spolků či významných míst. Například ve Vídni či Plzni fungovaly vzdělávací spolky nesoucí filozofovo jméno,⁹¹ v Brně po něm socialisté zase pojmenovali dělnický dům.⁹² Odmítnutí Marxe či jeho myšlenek pak znamenalo také vyčlenění se ze sociálně demokratického hnutí (proto revizionisté museli trvat na tom, že ve skutečnosti vycházejí z marxismu). Vzpomeňme, jak brněnská Rovnost důtklivě radila za Kanál: „*Anglické dělnictvo kýženeho cíle nedosáhne, dokud nebude naplněno duchem Marxe a Lassalla.*“⁹³ Zvláště silně se identifikace s Karlem Marxem projevila u polských sociálních demokratů, pro které představovalo přihlášení se k marxismu a jeho duchovnímu autoru nepřekročitelnou linii oddělující je od ostatních intelektuálů. Přijetí učení pak u řady z nich vedlo k přerušení vazeb na bývalé známé a někdy i rodinu.⁹⁴ Ignacy Daszyński kupříkladu ve svých pamětech vzpomínal na „nepravé“ socialisty, kteří neuznávali Marxe s Engelsem.⁹⁵

Sociální demokracie si na konci 19. století pochopitelně vytvořila rozsáhlou škálu vůdců, předáků a osobností, s nimiž se oficiálně identifikovala. U německých socialistů byl tento pantheon značně kosmopolitní, u české a polské strany se na tomto poli otevíral prostor pro lokální či nacionální osobnosti. V první řadě šlo opět o Ferdinanda Lassalla, jehož kult pronikal do Rakouska ze sousedního Německa.⁹⁶ V jistých momentech lze dokonce říci, že Lassalle sehrával roli hlavního symbolu či jakéhosi „maskota“, s nímž se socialisté identifikovali. Také Lassalova smrt se v rakouské sociální demokracii pravidelně připomínala. Německému průkopníku socialismu se skládaly básně, hrál se tzv. Lassallův pochod, po Lassalovi se pojmenovávaly spolky, jeho podobizny zdobily sociálně demokratické schůze a dostaly se i na předměty denní potřeby, jako byly kravaty či klobouky. Rovněž Lassalova tvář zhlížela na čtenáře ze sociálně demokratických novin, kalendářů a časopisů.⁹⁷ S postupem času však frekvence připomínek tohoto buřiče klesala a byla nahrazována aktuálnějšími osobnostmi.

91 Arbeiterzeitung VI, 1894, Nr. 36, s. 10. Nová Doba VIII, 1903, č. 67, s. 2.

92 Archiv města Brna, R 178, kr. 2, ič. 24. *Slavnostní spis k oslavě otevření Dělnického domu v Juliánově.*

93 *Odborové hnutí v Německu.* Rovnost XVIII, 1902, č. 79, s. 1.

94 Což platilo především pro starší generaci socialistů, viz SIKORSKA-KOWALSKA, M. *Środowisko*, s. 34.

95 DASZYŃSKI, Ignacy. *Pamiętniki. I. Część.* Warszawa 2017, s. 141.

96 Lassallův kult v německém socialistickém hnutí byl již historiky dostatečně popsán, za všechny např. PRÜFER, S. *Sozialismus*, s. 287., WALTER, Franz. *Ferdinand Lassalle: Zwischen Kult und Kitsch.* In: WALTER, Franz a BUTZLAFF, Felix (eds.). *Mythen, Ikonen, Märtyrer, Sozialdemokratische Geschichten.* Berlin 2013, s. 15–25.

97 Např. dělnické kalendáře zdobily podobizny Marxe a Lassalla v rozích, viz Oesterreichischer Arbeiterkalender für das Jahr 1889, titulní strana. Na některých vyobrazeních se pak objevovala Lassalova busta vedle té Marxovy, viz např. Rovnost IX, 1893, č. 8, s. 1.

Po Marxově boku stanul jako vždy jeho spolupracovník a přítel Friedrich Engels. Také k tomu se sociální demokraté nadšeně hlásili, připomínali si jeho smrt a zdobili schůze jeho bustami a obrazy. Jako obvykle se však Engels musel smířit s pozicí muže číslo dvě, jehož význam byl zdůrazňován téměř vždy právě ve vztahu ke Karlu Marxovi. V rámci německé organizace rakouské sociální demokracie se vysoké úctě těšily také významné osobnosti z řad její německé sestry, jako například Wilhelm Liebknecht nebo August Bebel. Některé významné rakouské osobnosti, jako předseda strany Victor Adler, se staly legendami a symboly již za svého života. Sociální demokraté ale nezapomněli ani na první průkopníky socialismu, ať již domnělé, či skutečné. A tak se alespoň občasným připomínkám těšily jak osobnosti typu Saint-Simona či Owena, tak například Platón, bratři Gracchové či Giordano Bruno.⁹⁸

Do pantheonu českých socialistů se pak vedle mezinárodních průkopníků dostala také řada osob národní provenience. Příklad vydání *Rovnosti*, kde se na obálce vedle Marxe a Saint-Simona objevil také Pankrác Krkoška a Karel Havlíček, jsme už zmínili v předchozích kapitolách.⁹⁹ Své místo mezi hrdiny socialistického hnutí však měl také například Josef Boleslav Pecka nebo Ladislav Zápotocký, Josefa Hybeše obklopila mytická aura zakladatele a bojovníka již za jeho života.¹⁰⁰ Také Poláci si vytvořili vlastní socialistický pantheon, v jehož čele stáli průkopníci hnutí jako Feliks Daszyński nebo Ludwik Waryński, jejichž obliba v socialistických médiích se téměř vyrovnala mezinárodním idolům typu Marxe. Pro polské socialisty byl ale také typický důraz na osobnosti z národního panteonu často spojené s bojem za nezávislost. Na sjezdu ve Lvově roku 1897 se tak například vedle bust Marxe a Lassalla objevily také sochy Adama Mickiewicze a Tadeusze Kościuszka.¹⁰¹ První jmenovaný se pak v Krakově dočkal také vlastních oslav ne nepodobných připomínkám Marxova úmrtí.¹⁰² Před oddělením ukrajinské organizace, v roce 1899, se na sjezdech slezské a haličské sociální demokracie objevovala také busta ukrajinského básníka Tarase Ševčenka, kterou sociální demokraté ozdobili modrožlutými stuhami.¹⁰³

98 Např. v rakouskoněmeckých dělnických kalendářích let 1890–1895 se pravidelně objevovaly medailony vybraných významných osobností socialistického hnutí, viz *Oesterreichischer Arbeiterkalender für das Jahr 1890–1894*, různé strany.

99 *Rovnost* VIII, 1892, č. 8, s. 1. Havlíček byl socialisty ctěn především pro svoje protiklerikální názory.

100 K tématu více např. FASORA, L. *Josef Hybeš*.

101 NAJDUS, W. *Polska partia*, s. 211.

102 *Zur Mickiewiczfeier*. *Arbeiterzeitung* II, 1890, č. 28, s. 1.

103 NAJDUS, W. *Polska partia*, s. 211.

4.4 Marx v procesu formování socialistické identity

Z představených skutečností vystupuje postava Karla Marxe v procesu formování socialistické identity. Marx zde byl v první řadě chápán jako osobnost odhalující svými vědeckými metodami kořeny zla a nespravedlnosti pocíťované dělnickými masami. Pauperizace, sociální závislost, bída a další každodenně zažívané křivdy přestávají být vnímány jako pouhé bezpráví per se, ale ukazuje se, že vycházejí ze samotného kapitalistického systému. Na vině není konkrétní politik, továrník či snad dokonce vlastní neschopnost, ale kapitál – hlavní nepřítel socialismu. Právě toto odhalení přináší v očích sociálních demokratů Karl Marx, toto odhalení je vědecké, a tudíž pravdivé (obdobně jako Darwinovo evoluční učení). Marx je tím, kdo přináší sociální demokracii „vědecké podklady“ pro kritiku stávajícího společenského zřízení a zároveň definuje hlavního nepřítele strany, bez jehož odstranění není náprava možná. Právě vědeckostí základů, na nichž stojí, překonává sociální demokracie ve svých vlastních očích (v očích svých členů) své konkurenty. Ale víc než jen to, Marx také nabízí řešení situace v podobě socialistické revoluce (ať již násilné, nebo nenásilné), která představuje hlavní cíl strany a zároveň nevyhnutelnou nutnost dějinného vývoje. Vědec se stává zároveň prorokem, a opět, jeho prorockství je pravdivé, neboť je vědecké, stejně jako analýza kapitalistických poměrů. Marx se ale také stává hlavním stratégem strany, to od něj sociální demokracie odvozuje svůj program: *„Přechod pracovních prostředků ve společné vlastnictví veškerenstva pracovního lidu.“* Funkce Marxova mýtu je v tomto ohledu především legitimizační, jeho vědecké dílo ospravedlňuje a odůvodňuje postup strany. Také proto se na něj odvolávají straniční teoretici protichůdných názorů při diskuzích o dalším postupu nebo při přípravách nového stranického programu. Mít na své straně Marxe a jeho učení totiž v sociálně demokratickém uvažování znamená mít na své straně vědu, a tedy mít pravdu. Nalézt oporu svého argumentu v Marxově učení představuje v diskuzi klíčovou výhodu. Marxův mýtus se tak zároveň stává prostředkem moci i jejím cílem.

Strana jako celek oficiálně přijímá Marxovo učení a s ním přijímá i Marxe samotného. Být sociálním demokratem znamená být alespoň navenek marxistou, být marxistou znamená podporovat sociální demokracii. Marx se tak staví na čelo rozsáhlému pantheonu buřičů, revolucionářů a teoretiků (s nimiž mnohdy za života nesouhlasil, či je dokonce osobně nesnášel), které strana přijala za své. Příznivci sociální demokracie se pravidelně setkávají, aby uctili svého velkého učitele a proroka a zároveň tak utužili jednotu svého společenství a ujistili se o sdílených cílech. Jeho podobiznami zdobí své domácnosti a často i oblečení, transparenty s jeho jménem dávají světu najevo, k jakému světonázoru a k jaké straně se hlásí. Socialistické noviny a veřejné schůze se hemží slovy jako „vykořisťování“ nebo „třídní boj“. Marx se stává neodmyslitelnou součástí sociálně demokratické iden-

tity bez ohledu na to, že znalosti jeho díla nejsou příliš vysoké a strana se stává stále více reformní a revizionistickou (Urbanovými slovy: „programově revoluční, v praxi revizionistická“). V tomto ohledu je funkce Marxova mýtu především integrační, pomáhá formovat vědomí společného údělu. Heterogenní skupina manuálně pracujících dělníků, nádeníků a drobných řemeslníků se začíná chápat jako jednotná třída – proletariát sledující společné cíle a hlavně společný postup v rámci sociálně demokratické strany.

4.5 Karl Marx a strategie sociální demokracie

Strategie rakouské sociální demokracie mající za cíl dovést dělnictvo k jeho hlavnímu cíli – tedy odstranění kapitalismu a „zestátnění výrobních prostředků“ – měla různé podoby. Žádné významnější přípravy na politický či hospodářský převrat však strana neorganizovala (nebo o tom alespoň neexistují pramenné doklady). Ostatně v souladu s Marxovou naukou ani nemusela. Převrat představoval dějinnou nutnost zapříčiněnou objektivními ekonomickými a společenskými faktory, nikoliv výsledek práce politické strany. Obecně lze říci, že se socialisté v průběhu 90. let a v první dekádě 20. století stále více zaměřovali především na postupné zlepšování životních podmínek dělnictva, později pak na práci v zastupitelských orgánech. V souvislosti s marxismem a Marxem jako takovým, se strana soustředila především na snahu dělnictvo organizovat, co nejvíce jej teoreticky vzdělat a naplnit vědomím vlastního dějinného úkolu. Takto také její hlavní úkoly definoval Victor Adler v jednom z prvních čísel *Gleichheit* roku 1887.¹⁰⁴ Slovy o rok mladšího Hainfeldského programu: „*Proletariát politicky organizovat, naplňovat jej vědomím jeho postavení a úkolu, jej duševně a fyzicky boje schopným učinit a udržet, toť tedy vlastní program sociálně demokratické strany v Rakousku.*“¹⁰⁵ Zcela explicitně to pak Adler vysvětlil v projevu Marx als Vorkämpfer z roku 1893 – hlavní zásluha Marxe spočívá v tom, že proletariát vyléčil z důvěry k buržoazii. Zatímco v roce 1848 ještě dělníci věřili v program měšťáků a za jejich zájmy prolévali krev na barikádách, dnes již chápou třídní podstatu dějin, orientují se nikoliv podle slibů, frází nebo programových prohlášení, ale organizují se jako třída. Zde také leží podstata samotné existence sociální demokracie – být stranou organizující a zastupující dělnickou třídu – a tento její hlavní úkol jí ukázal právě Marx.¹⁰⁶ V této souvislosti se objevuje také výraz „revolucianizace mozku – Revolutionierung der Gehirne“, „revoluce mysli“ či „revoluce v hlavách“ označující onu zásadní změnu

104 Ziel und Weg. Gleichheit I, 1887, č. 25, s. 2.

105 PROKŠ, P. *Politické programy*, s. 28. Tuto formulaci v podstatě doslovně převzal politický program z Vídně z roku 1901, viz Tamtéž, s. 56.

106 ADLER, Victor. *Marx als Vorkämpfer*. Arbeiterzeitung 1893, Nr. 11, s. 4.

chápaní současného světa, jakýsi mentální přerod neuvědomělého dělníka v sebejistého proletáře, který musí nutně předcházet revolučnímu aktu samotnému.¹⁰⁷ Právě tuto proměnu zdůraznil Victor Adler jako jeden z hlavních cílů sociálně demokratické strany již v souvislosti s Hainfeldským programem z roku 1889.¹⁰⁸ V tomto smyslu je tak pochopení Marxova díla prostředkem (Marx otevřel dělnictvu oči) i cílem zároveň.

Je to znalost marxistické teorie, co má dělnictvu pomoci pochopit jeho dějinnou roli i roli sociálně demokratické strany a pomůže mu identifikovat hlavního nepřítele, kterým je kapitalistický systém samotný. Právě dostatečné znalosti marxismu jsou tím, co sociální demokracii odlišuje od pouhých „strany nespokojenců“, co pomůže členstvu pochopit příčiny současného stavu a dostatečně se připravit na nadcházející boje. Slovy Karla Rennera: „*Dělník, který pochopí směřování tohoto kapitalistického světa, opět svět získá.*“¹⁰⁹ Konkrétní strategii šíření marxistických socialistických idejí vymezoval oficiální program vágní floskulí o tom, že sociální demokracie „*K rozšiřování socialistických idejí plně využije všech prostředků veřejnosti, tisku spolků, schůzí...*“¹¹⁰, která se od dob Hainfeldského sjezdu objevovala v řadě dalších větších programových prohlášení.¹¹¹ Zvláštní důraz na socialistickou agitační a zvyšování teoretických znalostí členstva a sympatizantů strany potom položil čtvrtý celostranický sjezd ve Vídni roku 1894.¹¹²

Snaha o zpřístupnění Marxova díla, či jeho vybraných částí, tvořila důležitý bod stranické strategie – překlady a publikování knih a brožur přímo od Marxe či od některých jeho vykladatelů (Karl Kautsky), se staly nezanedbatelnou součástí agendy sociálně demokratických vydavatelství. Ta také v socialistických novinách pravidelně inzerovala významné socialistické práce; dělnické spolky a besedy byly stále znovu vyzývány k jejich nákupu a zpřístupnění členstvu.¹¹³ Dělnictvu samot-

107 Opět se ve vztahu k marxismu jedná o určitý protimluv, neboť v rámci tohoto učení společenská změna předchází změně vědomí, Marxovými slovy: „*Bytí není určováno vědomím, ale vědomí je určováno bytím.*“ BANKOWICZ, M. *Kritikové marxismu*, s. 11. V tomto smyslu s tímto termínem pracuje např. Lukáš Fasora, který „revoluci v hlavách“ klade až za socialistický převrat. Viz FASORA, L. *Dělník a měšťan*, s. 20.

108 FISCHER, H., ANDROSCH, H. a MADERTHANER, W. (eds.). *Vorwärts!: Österreichische Sozialdemokratie*, s. 46.

109 „*Der Arbeiter, der das woher und wohin dieser kapitalistischen Welt nach Begriffen hat, gewinnt die Welt wieder.*“ RENNER, Karl. *Karl Marx und die Arbeiter (zu Marx' 25 Todestage)*. Der Kampf 1, 6. Heft, s. 241.

110 PROKŠ, P. *Politické programy*, s. 28.

111 Např. politická rezoluce Československé sociálně demokratické strany dělnické z dubna 1898, viz PROKŠ, P. *Politické programy*, s. 47.

112 CIBULKA, P. *Německé politické strany*, s. 284.

113 Reklamy na dílo se objevovaly opakovaně po celé sledované období takřka ve všech socialistických periodících, viz např. 25 *Todestage*. Arbeiterzeitung VII, 1895, Nr. 70, s. 8., Der Kampf 1, 6. Heft, s. 288., Právo lidu VII, 1898, č. 173, nestránkováno. Severočeský dělník VI, 1902, č. 35, s. 7. aj.

nému pak socialističtí redaktoři pravidelně připomínali potřebu číst kvalitní (rozuměj ideologicky správnou) literaturu a vzdělávat se. Kautského český překlad Marxových nauk v předmluvě s uspokojením poznamenal: „*Stavíme tímto úkonem české dělnictvo na roveň vzdělanému proletariátu jiných národů. Zabezpečující mu takto čestné postavení v řadách vzdělaného proletariátu.*“¹¹⁴ K „třídnímu uvědomování“ členstva a jeho seznamování s marxistickou naukou sloužily také přednášky a projevy pořádané v rámci vzdělávacích spolků a besed¹¹⁵ či při významných příležitostech (např. zmiňovaná výročí Marxovy smrti). Opominout nelze ani ústní agitaci v továrnách či dílnách, jejíž rozsah ani podobu dnes už nelze přesně zmapovat, ale o její existenci máme dostatek dokladů.¹¹⁶ Součástí strategie zaměřené na rozšiřování povědomí o marxistické nauce samozřejmě tvořilo také cílené budování mýtu Karla Marxe a snaha o jeho začlenění do sociálně demokratické identity. Přesvědčení o genialitě, laskavosti a obětavosti tvůrce ideologie mohlo přesvědčit členstvo o potřebě věnovat poznání marxismu čas a energii.

Rozhodně však nelze říci, že by marxistická osvěta hrála v rámci sociálně demokratické strategie prim. Kromě Marxe se v dělnických knihovnách nacházela také díla dalších socialistických osobností, jako byl August Bebel nebo Ferdinand Lassalle. S cíli (hlavně s protiklerikálním zaměřením) sociální demokracie pak korespondovala přítomnost děl Charlese Darwina a Karla Havlíčka Borovského. V roce 1888 provedla policie štáru u polského socialisty Romana Baranickiego a kromě Marxovy Občanské války ve Francii narazila také na Lassallův Dělnický program, spisy Stanisława Mendelsoona, Alberta Schaeffla či Szymona Dicksteina.¹¹⁷ Jan Galandauer však v seznamu knih dělnické knihovny zaznamenal také díla Herberta Spencera, Karla Kramáře nebo Masarykovu Otázku sociální.¹¹⁸ Samotná přítomnost děl, která otevřeně polemizují s marxismem (jako např. poslední jmenované), svědčí buď o reálné ideové otevřenosti sociálně demokratického prostředí dogmatickým deklaracím navzdory, nebo pravděpodobněji nedostatečné „ideologické uvědomělosti“ části straníků.

Snaha dostat Marxe do povědomí svých příznivců však neprobíhala jen skrze zpřístupňování textů, ale také cestou již zmiňovaných obrazových nebo sochařských děl. Úsilí o vytvoření konkurenčního prostředí k dosud zavedené „lidové kultuře“ patřila nesporně k důležitým součástem sociálně demokratické strategie, a to se úzce pojilo i s konkrétními představami. Kromě zmiňovaných bust či obrazů zdobících stranické mítinky sem nepochybně patřilo také úsilí o rozšíření

114 KAUTSKÝ, Karl. *Karla Marxa ekonomické nauky*. Brno 1889, s. 1.

115 Např. Gleichheit II, 1888, č. 25, s. 8. nebo Dělnická osvěta. Věstník Dělnické akademie v Praze III, 1909, č. 15, s. 171, nebo *Stará dělnická Praha*, s. 82, nebo *Organizační schůze*. Rovnost XXIV, 1908, č. 232, s. 7, Hlas lidu XIX, 1904, č. 11, nestránkováno, a další.

116 Viz např.: STEENSON, G. *After Marx*, s. 9.

117 NAJDUS, W. *Ignacy*, s. 42–43.

118 GALANDAUER, J. *Od Hainfeldu*, s. 91.

Marxových podobizen mezi členstvo srze například velké obrázky v Májových listech. Také srze ně pronikaly Marxovy obrazy do dělnických domácností po celé monarchii.

Ryze marxistickou součástí strategie sociální demokracie tvořil důraz na mezinárodnost strany. Marxův výrok „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“ se stal jedním z klíčových hesel strany a alespoň navenek se mu socialisté snažili dostat. Organizace proletariátu měla probíhat na třídní úrovni bez ohledu na národnostní rozdíly. Také zde však původní velkorysé pravidlo postupně zastiňovaly aktuální politické potřeby. Zcela bez obalu to popsal polský předák Ignacy Daszyński, když zdůraznil, že Marxovy a Engelsovy ideje internacionalismu jsou dobově i místně podmíněné a nelze je bez výhrady přijmout. Podle něj je jednou z hlavních povinností polských sociálních demokratů usilovat o národní vysvobození Poláků.¹¹⁹ Již před oddělením československé sociální demokracie (tzv. autonomistů) skřípaly sny o mezinárodnosti také v národnostně smíšených českých zemích. Za příklad může posloužit právě Morava, kde již ve volbách v roce 1905 vystupovali čeští a němečtí sociální demokraté proti sobě.¹²⁰ Deklarativně se však rakouští sociální demokraté hlásili k mezinárodní politice až do konce námi sledovaného období, reálně však tento pilíř marxismu pohřbili již v prvních letech 20. století.

119 DASZYŃSKI, Ignacy. *Polityka proletariatu. Kilka uwag o taktyce rewolucyi w Polsce*. Krakow 1907, s. 33.

120 K tématu více MALÍŘ, J. *Od spolků*, s. 185.